

IVO BABIĆ, PROSTOR IZMEĐU TROGIRA I SPLITA,
KULTURNO-POVIJESNA STUDIJA.

Izd. Muzeja grada Trogira. 1984.

Ova knjiga, nešto malo prerađena doktorska disertacija, upravo nas je iznenadila i zadivila opsežnošću vremenskog raspona, koji obuhvaća relativno malu površinu (između Trogira i Splita, zahvaćajući Gornja i Donja Kaštela, Seget i Vranjic, uplićući splitsko polje, Split, Stobreč i Trogir), ali nabijen primarnim povijesnim zbivanjima i sačuvanim spomenicima, sve do onih nulte kategorije, nastalih kroz milenije. Autor je obuhvatio ovo područje na kojem se dugo ljuljala granica između osmanlijskih i mletačkih posjeda. Upravo tu na toj pomičnoj, imaginarnoj crti spašena je mediteranska i uopće evropska kultura, koju je obranio svojim tjelesima, više nego utvrdama, naš narod, u prvom redu naši Zagorci.

Autor, kako sam kaže, obrađuje na ovom prostoru »fizički i arhitektonsko-urbanistički aspekt kulture«. On raščlanjuje strateške objekte, seoske i građanske objekte i strukture; analizira ih s povijesnog i kulturnog gledišta, naglašavajući sve posljedice, koje donosi negativna strana naglih i neplaniranih migracija, suvremena tehnika, zahtjevi za osuvremenjivanjem prostora i zdanja; divlja izgrdnja, što razorno djeluje na cjelinu ovog bisernog dijela Jadrana, a posebno na spomenike, koji su se tu kroz milenije nagomilali. Ovaj vapaj za pomoć upućen je svima koji mogu pomoći da se sačuva ono što se još može sačuvati, a toga je srećom zaista mnogo. Što se, kao oštra crvena crta, provlači kroz cijelo ovo djelo. Vjerujemo i nadamo se da će ova knjiga, osim svoje znanstvene vrijednosti, postići i ovaj drugi rezultat i da ćemo time pokazati koliko znamo cijeniti našu bogatu kulturnu baštinu.

Prije podjele na velika vremenska razdoblja, autor u »Uvodu« (7—25) objašnjava »Cilj i metodu« kojih se kod rada pridržavao, samtrajući da je za ovakav zahvat, kakav predstavlja ova knjiga potreban zajednički rad, ali upravo zbog hitnosti spašavanja ovoga prostora prihvatio se sam zadatka, da bi djelo što prije mogao prezentirati javnosti, u prvom redu onima, koji za ovakvu problematiku moraju biti zainteresirani. Prelazi zatim na »Prirodni okvir«, pa na »Odnos kulturnih konfiguracija prema prirodnom okviru«; donosi »Sliku prostora«, i konačno, kratko poglavlje »Mentalni prostori«. U ovom dijelu knjige autor nam na kratak i precizan način daje osobnu kartu ovoga kraja, kojom nas upućuje u ono o čemu će potanko govoriti u slijedećim poglavljima, spominjući, uz geomorfološke i geofizičke karakteristike, prirodne i spomenične ljepote kojima on prilazi pjesničkim žarom, esteti i domorodca, nabrajajući toponime, njihovo porijeklo i značenje, ispreplićući stare legende, tradiciju, stvarajući u nama želju da djelo što prije apsorbiramo i skupa s njim doživimo i ožalimo ovaj divni isječak Dalmacije.

Slijedi poglavlje »Prehistorija« (27—42) podijeljeno na »Paleolitik«, »Neolitik i eneolitik« i »Brončano i željezno doba«, u kojem daje pregled identificiranih naselja i artefakata ovih razdoblja. Tijekom brončanog doba (otprilike drugo tisućljeće prije naše ere), kristalizirao se na sjeverozapadnom Balkanu indoevropski ilirski etnikum (asimilirajući starosjedioce), tako da u željeznom dobu (otprilike prvo tisućljeće prije naše ere) ima već svoju definiranu etničku i kulturnu fizionomiju s gradinama, kao osnovnim tipom naselja. Prateći osmišljenost razmještaja gradina moramo se diviti sposobnosti

strategijskih pothvata naših preteča, kao i autorovom neiscrpnom entuzijazmu kojim je prokrstario čitav teren, bilježeći sve moguće podatke o njima, ponekad i kotu, na kojima su se nalazile gradine i gomile, povezujući s tim i već objavljena znanstvena istraživanja. Datira gomile i gradine, navodi narod koji ih je podigao. Po broju gradina i veličini pojedine pokušava izračunati i broj stanovnika na određenom prostoru. Tako pretpostavlja da je na tridesetak gradina na prostoru između Trogira i Splita moglo živjeti oko šest tisuća stanovnika (38).

Tumači zatim funkciju gomila, koje, barem one veće, nisu služile za masovna pokapanja. Zapravo velike osamljene gomile mora da su bili grobovi istaknutih osoba. Gomile su, pored grobišne funkcije, mogle označavati ulaze puteva ili granice šireg prostora na kojem se nalaze. Autor za ovu svoju pretpostavku donosi primjere na području o kojem je riječ, komparirajući je sa sličnim slučajem u Sinjskom polju.

Čini se da ovo poglavlje, u inače vrijednoj knjizi, ima svoje posebno značenje upravo radi autorove precizne ubikacije velikog broja gradina i gomila.

Poglavlje »Stari vijek« (43—67) podijeljeno je na »Grčko razdoblje«, u kojem su kronološkim redom donesena osnivanja grčkih naselja u srednjem dijelu Dalmacije; spominje njihove ranije kontakte s Ilirima, infiltracije u starije, već naseljene lokalitete koji su, po autorovom mišljenju, imali urbani značaj.

»Rimsko razdoblje«, s obzirom na brojne nalaze, literaturu, itd., autoru je bilo moguće temeljitije obraditi. Pačinje s romanskom penetracijom na sjeverozapadni Balkan do kraja III stoljeća. Govori o razvitku Salone koja je igrala središnju ulogu u Iliriku, a kasnije u rimskoj provinciji Dalmaciji. Spominje i druga veća naselja. Razmatra mrežu cesta na proučavanom području i njihovu povezanost s tokovima rimskog carstva. Zatim prelazi na »Organizaciju prostora u ageru«. Spominje urbana i poluurbana naselja; prati tijek regionalnih cesta, na što upućuju linije sačuvanih zidina, nadgrobni spomenika, miljokazi i prostorna logika. Govori o katastarskoj organizaciji agera, podjeli na pravilne particelle — centurije. Mreža centurija na pojedinim je mjestima i danas uočljiva. Slijedeće kratko poglavlje tretira »Rustične vile«. Prelazi zatim na »Etničku i socijalnu strukturu u ageru«, pa na »Kultove u ageru«. Najčešći su nalazi vezani za štovanje kozonogog Silvana, a taj je kult bio raširen i među starosjedilačkim stanovništvom. Spomenuli bi ovdje autorov zaključak da se šaroliki panteon božanstava, koji su se štovali u Saloni, podudara sa kozmopolitskim stanovništvom i raznolikom socijalnom strukturom velegrada. Pokušava rekonstruirati »Sliku prostora«. Slijedi zadnje poglavlje u okviru »Starog vijeka«, »Kasnoantičko razdoblje«. To je doba najezde barbarskih naroda koji su prelazili preko rimske provincije Dalmacije.

Drugo poglavlje, »Srednji vijek« (69—103), dijeli se također na nekoliko manjih poglavlja. U »Povijesnom okviru« riječ je o našem doseljenju (od VII st.), kada na ovom prostoru nastaje nova etnička i kulturna situacija. Od većih već spominjanih naselja ostaju jedino Trogir i Split, u okviru bizantinske Dalmacije. Govoreći o hrvatskoj Srednjovjekovnoj državi i njenom središtu upravo na ovom prostoru, autor smatra (što je i logično) — da je blizina spomenutih gradova upravo to i uvjetovala; njihovi kulturni utjecaji i povijesno-simbolička tradicija Salone. Prelazi zatim na razdoblje ugarsko-

-hrvatskih vladara i odraz novih prilika na važnost ovog prostora. To razdoblje dijeli na dva dijela: od doseljenja, pa do početka XII vijeka, kada se u plodnom polju, u susjedstvu gradova, oblikuju kulturne konfiguracije hrvatskog ruralnog svijeta; i drugo, od XII st. nadalje, kada taj ruralni prostor prisvajaju gradovi, pretvarajući ga u dio svog područja, i koristeći ga u agrirane svrhe.

Slijedi glava »Privreda i društveni odnosi«, u kojoj je riječ o posjedima hrvatskih vladara na području između Trogira i Splita. Kasnije na te iste posjede šire svoja prava trogirski i splitski komuna; šire ih i na područja koja su pripadala seoskim zajednicama. U statute i u notarske spise ulaze sada i hrvatske riječi, vezane uz zemlju, a »odnosi koji se oblikuju u srednjem vijeku, regulirani odredbama statuta (osobito zakupnički odnosi), težačke obveze i prava zadržavat će se sve do XX st., do agrarne reforme« (76). U glavi »Organizacija prostora« temeljito su obrađena i tematski podijeljena pitanja po prostorima i po vrstama zdanja: »Srednjovjekovna sela«, »Seoske crkve i groblja«, »Zdanja hrvatskih vladara«, »Samostani«, »Ladanjsko-gospodarska utvrđena zdanja«, »Kule«, »Mlinovi i solane« i »Poljske crkvice«. Vidljivo je da je i ova zdanja, odnosno njihove ostatke, autor sam obilazio, nastojeći uočiti svaki detalj. U »Organizaciji prostora« tumači nove odredbe vezane za ovaj prostor, a u »Slici prostora«, među ostalim, govori o davanju zemlje na rad u raznim oblicima.

»Novi vijek« obuhvaća vremensko razdoblje do početka XX st. (105—191). U prvoj glavi ovog dijela knjige »Povijesni okvir« autor s pravom obrazlaže da je vrijeme od XV st. na dalje jedno od najtežih razdoblja u povijesti ovoga prostora, a opet najteže u tom vremenskom isječku jest ono do kraja XVII st. To je i doba nametnute nam venecijanske vlasti (do 1797), i mletačko-turskih ratova, seobe Mōrlaka, napuštanje starih utvrda i gradnja novih uz obalu, u skladu s pomicanjem mletačko-turske granice na ovom razmeđu. Slijedi dalje prvo austrijsko, francusko, pa dugotrajno i mučno drugo austrijsko razdoblje. U »Društvenim i privrednim odnosima« riječ je o napuštanju sela i doseljavanju seljaka unutar zidina podignutih uz kaštela gospodara. Zemljoposjednički su odnosi stoga daleko lošiji na štetu težaka. Kolonat je i dalje glavni odnos između posjednika i tešaka s obilježjima emfiteuze — doživotnog zakupa (str. 111).

Zagorci su na novoj stečevini u povoljnijim odnosima, jer je zemlja koju je Venecija stekla u ratovima državna, pa je ona dijelila prema svome nahođenju. Klasni nemiri između težaka i posjednika, koji su dobrim dijelom plemići, u XVI st. nisu česti, no ima ih i u XVII i u XVIII st., a glavni im je uzrok visina zakupa.

God. 1797., nakon pada Venecije, nastaju nemiri u kojima težaci ispoljavaju svoj stari antagonizam prema gospodarima; sude na smrt nekolicinu zemljoposjednika u Trogiru optužujući ih kao frankofile.

Odnosi zemljoposjednika i težaka prijeđeni su u svim vidovima. Za XIX st. riječ je o izmjenama posjednika i pravima kaštelanskih žitelja. U drugoj polovici XIX st. u Kaštelima se uspostavlja lokalna vlast. Autor dalje govori o klasnim i kulturnim razlikama među gradovima i okolnim selima, kao i u samim gradovima koje i nisu tako krute, jer se iz seljačkih redova regrutira građanska klasa, a zajednička im je crta pripadnost istoj komuni, rod-

binski odnosi, itd. To bi isto mogli reći i za Split, a vjerojatno i za druge dalmatinske gradove.

Staro i novopridošlo zagorsko stanovništvo zadržalo je u najvećem broju svoj ratarsko-stočarski mentalitet, dok se pomorstvo i ribarstvo razvilo tek donekle u Segetu, Gornjim Kaštelima i Vranjicu.

Za primorsko stanovništvo autor kaže da u doba Mlečana pokazuje odanost austrijskom caru, gledajući zapravo u njemu ugarsko-hrvatskog kralja. Pod pojmom Turaka s Klisa i iz Zagore obuhvaćen je i hrvatski živalj. Između turskih podanika i ovih o kojima je riječ uspostavlja se prisni odnos. Poznato je da su isti seljaci znali obrađivati zemlju s jedne i s druge strane granice, barem u XVIII st., a sigurno i ranije. Primorci i ratuju zajedno s uskocima.

Glava »Organizacija prostora« razrađena je također po temama. Riječ je o trasiranju željeznica u drugoj polovici XIX st. Trokut Split-Klis-Trogir zadržava se kao osnova prostorne organizacije i u novom vijeku, ali Klis nije uspio nikada postati gradom. Slijede podaci o »Nastanku novih naselja«. Počinje jedno od naših najtežih razdoblja; konac XV i početak XVI st., kada se stanovništvo pred nadiranjem turske vojske razbježalo (vjerojatno najvećim dijelom) čak do Istre i Apulije. Iz toga logično proizlazi »Nastanak novih naselja« koja su barem donekle jamčila sigurnost svojim stanovnicima. Detaljnije govori o fortifikacijskim gradnjama, koje su služile i kao stambene zgrade i kao ljetnikovci i kule. Oko tih utvrda razvila su se sela, od kojih pojedina postoje i danas. Prelazi na »Izgled naselja« i tumači raznolikost arhitektonskih i obrambenih rješenja utvrda i zidom ograđenih naselja. Nove teme unutar ovoga poglavlja jesu »Seoske zidine«, »Trgovi i ulice«, »Seoske kuće«, »Seoske crkve«. Teme vrlo zanimljive, kojih se zbog ograničenog prostora ne možemo ovdje dotaknuti. I konačno, u »Prostornom konceptu naselja« autor konstatira njihove specifične i stilske naznake, uspoređujući s analognim naseljima koja su nastala duž Jadrana u srednjem i sjevernom dijelu Dalmacije, u šibenskom i zadarskom kraju.

U slijedećem dijelu opisani su »Kašteli«, a među »Graditeljima kaštela« spominju se odreda imena hrvatskih majstora. Međutim autor postavlja pitanje neće li arhivska građa otkriti da su za gradnju kaštela projektanti i konzultanti bile druge osobe, kao što je npr. za utvrdu sv. Nikole pod Šibenikom bio Gian Girolamo di San Michele, poznati stručnjak za fortifikacije. Slijedi »Razvitak naselja«, »Obnova i izgradnja seoskih crkava«, »Prostor polja«, gdje među ostalim govori i o ljetnikovcima sagrađenim na tom području. »Prostornu politiku« u Dalmaciji stvarali su, ili su je barem nastojali stvoriti, Mlečani, misleći uvijek u prvom redu na svoju korist.

Tijekom XIX st., za austrijske vlasti u Dalmaciji, za napredak gradova vrijednije su komunalne inicijative nego intervencije centralnih vlasti (183).

U zadnjem velikom poglavlju »XX stoljeće — tendencije razvitka« (193—215) upozorava na sve prednosti, ali i na svu negativnu problematiku, koju ovo naše moderno doba nameće prostoru o kojem je riječ. I ovo je poglavlje podijeljeno na više dijelova. U »Općim prilikama« i podjeli na vremenska razdoblja, koja određuju velike političke promjene kod nas, riječ je o cestama, željezničkoj mreži, o počecima industrijalizacije, o cjelokupnom razvoju ovoga kraja i porastu broja stanovnika, o počecima turizma.

Dio koji obuhvaća razdoblje od 1945. na ovamo u okviru je razmatranja XX st. najdalje. Podijeljeno je na više dijelova: »Kulturne transformacije«, »Prostorne transformacije«, »Urbanističko planiranje«, »Metamorfoza krajo-braza«, »Kulturna dobra i njihova sudbina«, »Fizički aspekt krize okoliša« i »Eksternalije«. Autor nastavlja s problemima i rezultatima izgradnje cesta, Unske pruge, tvornica. Kao što je poznato, upravo na ovom području izabran je prvi radnički savjet 29. XII 1949. u tvornici »Prvoborac«.

Govoreći o »Kulturnoj transformaciji«, autor govori, među ostalim, i o prilivu seoskog stanovništva u gradove takvim tempom i u takvom broju kakav nije poznat u povijesti ovoga kraja.

U »Fizičkom aspektu« tretira u prvom redu problem koji je poguban za sve živo, kao i za spomenike — zagađivanje. U »Eksternalijama«, među ostalim, govori o otpacima iz tvornica, što zagađuju okoliš, te problemima što ih stvara uzletišta u Kaštelima.

Na kraju je knjige »Zaključak« (217—221), pa kratak sadržaj na francuskom jeziku (223—225), popis kratica, izvora i literature, te popis ilustracija, ukupno 78 vrlo uspjelih i dobro i pažljivo biranih (227—250), te kazalo geografskih pojmova (251—257).

Knjiga je vrijedan prilog povijesti i suvremenoj problematici ovoga kraja. Autor je u ovom (kako sam kaže) sintetskom radu dao odličan plan, po kojem bi se timskim radom mogla analitički obraditi složena problematika, ne samo ovoga kraja, nego i drugih regija koje su povijesno i kulturno povezane u manje cjeline.

dr Danica Bužić-Božančić

IVAN ĐUR IĆ, SUMRAK VIZANTIJE.

(Vreme Jovana VIII Paleologa 1329—1448), Beograd 1984, 486.

Zapadna se civilizacija može već punih 500 godina pohvaliti izuzetnim zanimanjem za bizantološke studije. Što je tome razlog? Da li je to srazmjerno značenje bizantske povijesti u cjelini evropske i svjetske povijesti srednjega vijeka? Bizant je kroz čitavo to razdoblje za evropske historičare bio vrlo izazovan predmet istraživanja i stavljao ih pred nebrojene probleme: bizantska civilizacija nije ni zapadna, ni istočna, nije to više ni antički helenizam, a ni moderna Grčka. Ta država kronološki pripada srednjovjekovlju, a po mnogo čemu je još u antici. Kada na evropskom Zapadu zamire gradska privreda i grad općenito, Carigrad i dalje ima nekoliko puta više stanovnika nego što je imao ijedan zapadnoevropski srednjovjekovni grad na vrhuncu svoje moći i bogatstva. Kada je na Zapadu feudalizam u svom apogeju, u Bizantu se počinje tek javljati. Takva pojednostavljena pitanja se već odavna ne postavljaju, jer su, ili riješena ili bespredmetna, ali se zanimanje za proučavanjem bizantske povijesti nije smanjilo.

I jugoslavenske zemlje imaju dugu tradiciju bizantoloških studija: da bi upoznali povijest svoga vlastitoga naroda, neki su historičari već i prije 100

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 18

ZAGREB

1985.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 18

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor i tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ Damir, student, Filozofski fakultet Zagreb
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet Zagreb
BUŽIĆ-BOŽANČIĆ dr Danica, Poljana kralja Tomislava 3, Split
ĐURIĆ Vesna, student, Filozofski fakultet Zagreb
FILIPOVIĆ Klara, Šestinski vijenac 22, Zagreb
GOLDSTEIN mr Ivo, Filozofski fakultet Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
KARDUM mr Livia, Fakultet političkih nauka Zagreb
KLOPČIĆ Franc, Linhartova 62, Ljubljana
KUDELIĆ Zlatko, Turinina 4, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb
NIKOLANCI Mladen, B. Ivanovića 10, Split
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
PEKIĆ mr Milenko, Naučna biblioteka, Zadar
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar
PRELENDER Ivica, Iza Roka 1, Dubrovnik
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Zagreb
STUBLIĆ Zlatko, Vlašićka 12, Zagreb
ŠANTEK Darko, Trnac 29, Zagreb
ŠVAB mr Mladen, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb
TARADŽIĆ Branka, student, Filozofski fakultet Zagreb
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1 Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb